

ДЕБЕЛЯНОВ И ЯКОБСЕН

СИМЕОН ХАДЖИКОСЕВ

В българската символика има една микротема, неразработвана досега от наши изследователи — Дебелянов и Якобсен. Темата е подсказана от първия куплет на заключителното стихотворение от краткия поетически цикъл на Д. Дебелянов „Под сурдинка“ (сп. „Звено“, I, 1914, кн. 4—5):

Живях в заключени простори,
в неумолима пустота
и в мойта повест се повтори
на някой Люне повестта.

Значимостта на съпоставимата тема за Дебелянов и Якобсен е предопределена от обстоятелството, че двамата писатели се нареждат сред най-значителните представители на българския и на датския модернизъм.

Йенс Петер Якобсен (1847—1884) е един от обновителите на датската художествена проза през 70-те години на XIX в. с романите си „Мария Грубе“ (1876) и „Нилс Люне“ (1880). В своята студия, посветена на писателя, големият датски критик Георг Брандес с основание пише: „Това е големият колорист на съвременната ни проза. Сигурно никой преди него в северните литератури не е рисувал с думи така. Езикът му е наситен с багри. Стилът му представлява симфония от цветове. Той е най-задушевият и най-поетичният самобитен творец в нашата проза.“¹

Димчо Дебелянов (1887—1916) е безспорно една от най-значителните фигури в българския символизъм, а и в националната ни поезия от началото на столетието. Загинал през Първата световна война на 29-годишна възраст, приживе той не успява да издаде самостоятелна книга, но след преждевременната му смърт славата му на поет неизменно расте и между двете световни войни той вече е признат за един от най-големите български лирици.

Значимостта на метафората, употребена от Дебелянов, се предопределя от факта, че в цитирания куплет поетът уподобява живота си на съдбата на литературния герой, създаден от Якобсен в романа му „Нилс Люне“. Това свидетелства, че в началото на XX век Якобсеновият герой все още е бил широко популярен в Европа и споменаването му веднага е пробуждало желаната асоциация.

В българските академични издания упоменаването на героя се тълкува по следния начин: „Нилс Люне — тип на несретник — е герой на едноименния роман от датския писател Йенс Петер Якобсен“². Няма съмнение, че романът

¹ Георг Брандес. Литературата на XIX век. С., 1980, с. 133.

² Димчо Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. I. С., 1968, с. 334.

е бил популярен в средите на българските символисти от началото на столетието. За това е допринесло и българското издание на романа в превод от френски език, дело на В. Д. Юруков. Пълното заглавие гласи: „Нилс Люне (Между живота и бляна)“, като романът се е появил в пловдивската поредица „Мозайка от знаменити съвременни романи“ между 1908—1914 г. За съжаление никъде в това първо и единствено на български език издание не е отбелязана годината на отпечатването, а поради това, че изданието е препревод, много от имената на героите са предадени на български неправилно.

Прерових цялата издадена досега кореспонденция на Дебелянов, за да открия някакво упоменаване на романа на Якобсен, което би дало ключ към разглеждания цитат. За съжаление „Нилс Люне“ не се споменава в никое от достъпните писма на поета. В твърде обширната кореспонденция на Дебелянов с Иванка Дерменджийска (64 писма) става дума за романите на норвежкия писател Кнут Хамсун „Виктория“ и „Мистерии“, като в едно от писмата се споменава Нагел, главният герой на втория роман. Дебелянов е препоръчвал на Ив. Дерменджийска да прочете „Мистерии“ и дори ѝ е набавил книгата. Отсъствието на упоменаване на Якобсеновия роман в писмата на българския поет не означава, че такова не е направено в някое от недошлите до нас. Но и стихотворният цитат е достатъчно указание за самоидентифицирането на лирическият герой с Нилс Люне, духовна рожба и alter ego на Й. П. Якобсен, една от най-трагичните фигури на модерната датска литература.

Преди да предложа хипотеза за разглежданата поетическа самоидентификация, бих искал да обърна внимание върху някои особености на цикъла „Под сурдинка“, неотбелязани от българските изследователи. Заедно с поемата „Легенда за разблудната царкиня“ (сп. „Звено“, кн. 1, 1914) „Под сурдинка“ е най-високият връх в символистичното творчество на Дебелянов, след който през последната година от живота си, прекарана главно на фронта, поетът се ориентира към реалистичен тип поетика. Споменатите творби са парабола за неговата безприютна душа, осъществена с присъщите на символизма поетически средства. Но докато в „Легенда за разблудната царкиня“ Дебелянов е използвал универсален символ, за да внуши двойствеността на душевния си мир, в цикъла „Под сурдинка“ неговото страдание и гнетящото го предчувствие за скорошна гибел е осъществено с по-импресивни художествени средства.

И четирите стихотворения от цикъла са написани в четиристъпен ямб, несъмнено подсказан на поета от епиграфа, взет из едно стихотворение на Ал. Блок:

И стало безпощадно ясно:
жизнь прошумела и ушла.

Този епиграф подсказва и основната идейно-емоционална тоналност на цикъла — жалбата за безцелно пропиляната младост и предчувствието за скорошен край. Всъщност тази необикновено силна и зряла творба на българския модернизъм е колкото символистична, толкова и неоромантическа, тъй като в нея доминира характерният за немската романтична поезия мотив за смъртта-утешителка, формулиран от философа Шопенхауер като *Wille zum Tod* („воля за смърт“).

Най-фрапиращото в цикъла от гледна точка на поетиката е неговата подчертана литературност. Няма друга Дебелянова творба, която да е така изпъстрена с явни и скрити цитати, чиято цел е да изравнят съдбата на лирическият герой с тази на други прочути несретници, поети и литературни образи. Ролята на епиграфа от Блок е да „зададе“ лирическата тема. В края на второто стихотворение в оригиналния текст е вpletен цитат от стихотворение на френския символист Пол Верлен:

То сякаш горко заплелена,
далече в глъхналия лес
звучи душата на Verlaine:
„dis qu'as-tu fait de ta jeunesse“!

В третото стихотворение поетът прибягва до антична реминисценция, за да внуши чувството си на безприютност в света, сред който живее, и необяснимо-то чувство на лична „вина“ за своята печална участ:

И нечий глас през сълзи пита:
защо меда е неизпит,
защо е скръбна Афродита,
а в прах покитен твоя щит?

По-конкретно казано, „вината“ на лирическия герой е подобна на вината на Иполит от трагедията на Еврипид — тя е в пренебрегването на Афродита, богинята на любовта. А както твърди поетът в третия куплет, и над него са звучали „тръби на свят и светъл грях“.

В началото на четвъртото стихотворение от цикъла прозвучава вече цитираната реминисценция от Якобсен, оприличаваща живота на лирическия герой на участта на прочутия герой на датския писател. Мисля, че не е необходимо да доказваме онова, за което не съществуват изрични документални свидетелства — че Дебелянов несъмнено е познавал романа на Якобсен.

Въпросът за „цитата“ и „документалността“ в лирическата творба е твърде сложен, за да бъде разискван в една кратка работа на сравнителнолитературна тема. Нека се задоволим да отбележим, че цитатите и аналогите на Дебелянов в цикъла „Под сурдинка“ нямат характер на п а с т и ш, а са особена форма на литературност, която цели да придаде по-голяма убедителност на поетическата изповедност. Но те не са и е р у д и т с т в о, както в поезията на Т. С. Елиът, а по-скоро с и м в о л н а а н а л о г и я, уподобяване на собствената съдба на вече познати съдби, измислени или реални, завършени във философски и етичен смисъл.

Темата на взаимодействието между живота и изкуството получава особено осветление в естетическата теория на Оскар Уайлд, който — както е добре известно — издига парадоксалната теза, че не изкуството подражава на живота, а животът на изкуството. Уподобяването на собствения живот на този на Нилс Люне при Дебелянов може да бъде задоволително обяснено чрез посоченото модернистично разбиране на Уайлд. Но в по-широк психологически план взаимодействието между живот и изкуство в поезията не е „патент“ на модернистичната поезия. Ако трябва да се задоволя с пример из българската поезия, бих посочил твърде популярната творба на Ел. Багряна „Животът, който иска да бъде поема“.

Символната аналогия от стихотворението на Дебелянов е подпечатана със знака на съдбовността. Когато го е писал, поетът не е могъл да знае, че само след малко повече от две години зловещото му предчувствие за ранна смърт ще се сбъдне. Удивително е съвпадението между житейската участ на героя на Якобсен и тази на Д. Дебелянов — и двамата загиват по време на война. Потвърждението на литературната аналогия е само едно от многобройните свидетелства, че поетите (или поне най-одарените измежду тях) притежават „шесто“ чувство, позволяващо им да провиждат в бъдещето.

И все пак не предчувствието за гибел е онова, което сродява Дебелянов с Люне, защото в романа на Якобсен този мотив отсъства. Цитатът из „Под сурдинка“ свидетелства, че лирическият герой възприема Нилс Люне като свой духовен двойник. Още във великолепната студия на Г. Брандес, част от която е преведена от Г. Д. Юруков и поместена преди романа в българското

му издание, са посочени три от водещите мотиви в „Нилс Люне“: на самотата, на фантазирането — (Брандес назовава героя „чистокръвен датски фантазър“) и на противоречието между „нестандартен“ индивид и общество. По-късната марксистическа критика изтъква на преден план и важния философски мотив за отказа на личността от вярата в бога и произтичащите от него последици.

Без колебание можем да заявим, че и в трите мотива, посочени от Брандес, Дебелянов се оказва духовен брат на Нилс Люне. Освен това героят на Якобсен е поет, който не успява да се наложи въпреки големите си амбиции, и това е още един духовнобиографичен паралел с Дебелянов, който не е имал самочувствие на преуспял поет и в минути на равностметка е изпитвал горчивината на неудовлетворението от извървяния път, както е в разглеждания цикъл.

Мотивът на трагичната самота в творчеството на Дебелянов нееднократно е привличал вниманието на българските изследователи, така че не е необходимо да влизаме в подробности. Достатъчно е да припомним, че той е водещ в стихотворението „Миг“, едно от малкото, писани от поета между цикъла „Под сурдинка“ и стиховете от фронта. Сравнително много е писано и за „двоемирието“ на Дебелянов, отразено в своеобразната антитетична конструкция на много от творбите му. Поезията му е автентично отражение на тази двойственост — жизнерадостният бохем е бил и болезнено чувствителен, плах и неразбран от съвременниците си човек. Самотността, в която изпада Нилс Люне след връзката си с г-жа Бойе, ще да е била добре позната и на нашия поет. В едно свое писмо до Ив. Дерменджийска от 9. IV. 1910 г. той категорично заявява: „... защото ми омръзнаха отдавна глупавите брътвежи на „другарите“ (друга и (разр. негова, Д. Д.) аз нямам.“³ Разбира се, подобни твърдения трябва да се приемат с известна предпазливост, тъй като те представляват само едната страна от амбивалентния, вечно двойствения поет, който сам заявява за себе си, че е „разнолика, нестройна душа“ в едно от програмните си стихотворения.

Душевно близък на Люне е Дебелянов и чрез склонността си към фантазиране. Подобно на майка си Бартолине Нилс Люне е човек на мечтата и бляна, него непрестанно го влекат непознати далечини, както лирическият герой на „Покана за пътуване“ от Бодлер. Но Люне не е в състояние да осъществи нито една своя мечта поради собствената си мекушавост или поради неблагоприятното стечение на обстоятелствата.

Сравнително малко е обръщано внимание върху силно развитата фантазия на нашия поет, която не е намерила достатъчно отчетлива изява в лириката му. Спомням си един свой разговор с първия братовчед на поета — Вельо Дебелянов, проведен през 1966 г. в Копривщица, по време на който събеседникът ми обърна внимание върху факта, че още от дете Димчо е имал необикновено буйна фантазия, съчинявал е приказки и небивалици, в които сам е вярвал. Тази склонност към фантазиране проличава и в неизбежната аналогия между любовта на Нилс Люне към г-жа Бойе и на Дебелянов към Ив. Дерменджийска. И в двата случая очевидно става дума за т. нар. идеална, възвишена любов, която черпи сокове от въображението и идеализирането на любимата жена. На изследователите на Дебелянов липсват много елементи, за да възсъздадат правдиво неговия любовен „роман“. Няма съмнение обаче, че до голяма степен той е бил съчинен от него, тъй като до голяма степен е отговарял на потребността на поета от изживяването на едно възвишено, „вечно“ чувство, също както любовта на Люне към г-жа Бойе е била самозаблуда, изпепелила се бързо. Колкото и искрени да са писмата на Дебелянов до ихтиманската учителка, от тях все известна литературност и аз не зная доколко вярно би се оказало

³ Димчо Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1969, с. 143.

предположението, че мотивът за единствената целувка, появил се в едно от най-драматичните писма на поета, е навеян от романа на Якобсен.

На Дебелянов ще да е допаднал и мотивът за невъзможността на героя да намери щастие в любовта. Неудачна е не само обичта на Люне към г-жа Бойе, но и към Фениморе, и към италианската певица, и към съпругата му Герта, която умира само след три години брак. Това ни дава основание да направим обобщението, че Нилс Люне е духовно близък на българския поет като несретник, комуто е отказано щастieto. В едно от последните си стихотворения, писано на фронта — „Сиротна песен“, — Дебелянов се връща към тази тема, но без да търси посредничеството на литературни образи:

Ако загина на война,
жал никого не ще попари —
изгубих майка, а жена
не наидох, нямам и другари.

Поради липса на каквито и да било свидетелства за това, как поетът е възприемал и оценявал романа на Й. П. Якобсен, изказването на предположението по този въпрос е рисковано. А това прави излишно и разискването на въпроса за съвременната рецепция на романа, усложнен в случая от обстоятелството, че единственият български превод е направен от трети език в началото на столетието, и се характеризира с редица неточности и несвършенства, които не са били така очевидни навремето, както са днес. Впрочем фактът, че романът не е претърпял второ издание, свидетелствува, че неговото въздействие върху българската култура се е ограничило с епохата на модернизма и впоследствие е загубило актуалността си.

Поетическата самоидентификация на Димчо Дебелянов с Нилс Люне, главния герой от едноименния роман на Й. П. Якобсен, не е случайно хрумване, а дълбоко обмислена символна аналогия, допълнително задълбочена от успоредната в житейската съдба на литературния персонаж и на поета. Едва ли ще бъде пресилено твърдението, че въпросното двустиише на Дебелянов се е превърнало в поетическа сентенция, широко позната и употребявана в средите на българската интелигенция от първата половина на XX век. По такъв начин двустиишето прехвърля мост към датската литература, дала на света писатели като Х. Кр. Андерсен, Й. П. Якобсен, Г. Брандес, М. А. Нексъ и др.